

WALDEMAR BARTOCHA

Instytut Nauk Teologicznych UKSW

Wydział Teologiczny

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

ORCID: 0000-0001-5896-1400

**Spory w Kościele w Polsce
wokół sposobów przyjmowania Komunii św.
w dobie pandemii w perspektywie historyczno-teologicznej**

**Contentions in the Church in Poland
Around the Ways of Receiving Holy Communion
in Times of Pandemics in a Historical and Theological Perspective**

Abstract

The experience of the time of the pandemic in the Church in Poland has led to the intensification of disputes about the ways of receiving Holy Communion. Various circles, especially traditionalists, began to promote inappropriate theological arguments aimed not only at undermining the legitimacy of Communion in the hand, but also the possibility of a contagion of viruses through the Eucharist. The purpose of this article is to show the genesis of these contentions and the reaction of the Polish Episcopal Conference and individual bishops to the actions taken by certain groups of people or individuals spreading erroneous theological views, especially in the social media. After presenting the essence of the disputes in the first part of the study and after separating the areas to which the most frequent errors can be reduced, the following parts of the article will present both historical and theological arguments regarding the issue of distributing Holy Communion in the hand. A broad look at the issue, which at the present time seems to be a crucial problem, will make it possible to prove the truth of the thesis stated in the introduction to the article. It is a mistake to try to oppose the two forms of receiving Holy Communion – “on the tongue” or “in the hand” to each other.

The emphasis in the mystagogical and catechetical activities of the Church should be placed on what belongs to the essence, that is, on the worthy reception of the Blessed Sacrament, and not on absolutizing the form of the rite itself. Disputes in the Church in Poland concerning the ways of receiving Holy Communion in the time of the pandemic have exposed weaknesses in the life of the Church and irregularities which have developed over the years, as well as serious deficiencies in the formation of both clergy, consecrated persons and lay faithful. Hence they demand a constructive response from the Church at the level of her pastoral activity.

Keywords: Holy Communion on the hand, Holy Communion on the tongue, pandemic, theological disputes.

Abstrakt

Doświadczenie czasu pandemii w Kościele w Polsce doprowadziło do intensyfikacji sporów wokół sposobów przyjmowania Komunii św. Różne kręgi, zwłaszcza tradycjonalistyczne, zaczęły propagować niewłaściwą argumentację teologiczną, mającą na celu nie tylko podważenie zasadności udzielania Komunii św. na rękę, ale także możliwości ewentualnego zarażenia się wirusami przez Eucharystię. Celem artykułu jest ukazanie genezy tych sporów oraz reakcji Konferencji Episkopatu Polski i poszczególnych biskupów na działania podejmowane przez określone grupy osób bądź pojedyncze osoby rozpowszechniające, zwłaszcza w mediach społecznościowych, błędne poglądy teologiczne. Po ukazaniu w pierwszej części opracowania istoty sporów oraz po wyodrębnieniu obszarów, do których można wprowadzić najczęściej pojawiające się błędy, w kolejnych częściach artykułu zostanie przedstawiona zarówno argumentacja historyczna, jak i teologiczna odnośnie do kwestii udzielania Komunii św. na rękę. Szerokie spojrzenie na zagadnienie, które w obecnym czasie wydaje się problemem kluczowym, pozwoli wykazać prawdziwość postawionej we wstępie artykułu tezy. Błędem są bowiem wszelkiego rodzaju próby przeciwstawiania sobie obu form przyjmowania Komunii św. – „do ust” czy „na rękę”. Nacisk w działalności mistagogiczno-katechetycznej Kościoła powinien być położony na to, co należy do istoty, czyli na godnym przyjmowaniu Najświętszego Sakramentu, a nie na absolutyzowaniu samej formy obrzędu. Spory w Kościele w Polsce wokół sposobów przyjmowania Komunii św. w dobie pandemii odsłoniły słabe strony życia Kościoła oraz rozwijające się przez lata nieprawidłowości, a także obnażyły poważne braki w formacji zarówno duchowieństwa, osób konsekrowanych, jak i wiernych świeckich. Stąd też domagają się one konstruktywnej odpowiedzi ze strony Kościoła na płaszczyźnie jego pastoralnej działalności.

Słowa kluczowe: Komunia św. na rękę, Komunia św. do ust, pandemia, spory teologiczne.

Doświadczenie czasu pandemii w Kościele w Polsce wzmocniło ogniska religijnego konfliktu wśród polskich katolików, duchownych i świeckich, o postawę czy formę przyjęcia Komunii św. W sporach tych odbija się niczym w zwierciadle błędne rozumienie przeistoczenia i natury Eucharystii, czyli dotyczą one samej jej istoty¹. Bezpośrednim katalizatorem, który spolaryzował różne środowiska ścierające się na tej płaszczyźnie ze sobą, była zachęta Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski do przyjmowania Komunii św. na rękę, zawarta w zarządzeniu z 12 marca 2020 r.² We wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski z 21 marca 2020 r. dość szeroko i szczegółowo omówiono tę kwestię w odrębnym punkcie poświęconym sposobom udzielania Komunii św. podczas pandemii³. Nie uchroniło to jednak przed dynamicznym rozwojem niewłaściwej argumentacji propagowanej przez różne kręgi, zwłaszcza tradycjonalistyczne, dla poparcia tez mających na celu nie tylko negację zasadności udzielania Komunii św. na rękę, ale także możliwości ewentualnego zarażenia się wirusami przez Eucharystię. Sytuacja ta obnażyła poważne zaniedbania w formacji wiary oraz w duszpasterstwie zwyczajnym. W tym kontekście wydaje się pożyteczne w obecnej sytuacji spojrzenie na kwestię udzielania Komunii św. na rękę w jej ujęciu historycznym i teologicznym, aby w ten sposób wykazać, iż błędem są wszelkiego rodzaju próby przeciwstawiania sobie obu form przyjmowania Komunii św., gdyż „jedna forma nie jest od drugiej lepsza ani nie podoba się bardziej Bogu”⁴.

1. Błędne poglądy teologiczne w kontekście rozdawania Komunii św. na rękę

We wskazaniach Prezydium Konferencji Episkopatu Polski wyraźnie potwierdzono, iż przyjmowanie Komunii św. na rękę w dobie pandemii nie ma charakteru obligatoryjnego, ale zachęca się do stosowania tej formy, dopuszczanej już

¹ Por. Przemysław Sawa. 2020. „Wyzwania dla Kościoła w Polsce. Teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście epidemii”. *Studia Pastoralne* 16: 16.

² Por. Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r. 2020. *W Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 29. Instytut Gość Media.

³ Por. Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych dniach. 2020. *W Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 35–36.

⁴ Helmut Sobeczko. 2015. Komunia święta na rękę. Podstawy historyczne i teologiczno-pastoralne. W Helmut Jan Sobeczko. *Servitium Liturgiae. Wybór artykułów. Księga wydana z okazji 75. rocznicy pracy naukowo-dydaktycznej ks. profesora Helmuta Jana Sobeczki* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 153). T. 2. Red. Erwin Mateja, 563. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża.

wcześniej przez przepisy liturgiczne. W tym kontekście przypomniano także podstawową zasadę o prawie każdego wiernego do przyjęcia Komunii św. do ust⁵. Być może mając na względzie już wcześniej pojawiające się w przestrzeni medialnej zastrzeżenia i protesty środowisk tradycjonalistycznych, bardziej lub mniej związanych z tzw. lefebrystami, położono także nacisk na konieczność takiej organizacji udzielania Komunii św., aby „nie naruszyć wrażliwości osób mających trudność w przyjęciu Komunii św. na rękę”. Nie można więc nakazać takiej formy przyjęcia Ciała Chrystusowego. Chociaż wskazanie to wydaje się potwierdzać wyważony ton wypowiedzi Prezydium i jest dowodem roztropności duszpasterskiej, to jednak ani dokumenty Konferencji Episkopatu Polski czy bazujące na nich listy pasterskie i rozporządzenia polskich biskupów regulujące kwestię udzielania sakramentów i sakramentaliów w poszczególnych Kościołach partykularnych w początkowej fazie pandemii, nie zdołały uchronić Kościoł w Polsce przed rozprzestrzenianiem się błędów teologicznych, których destrukcyjna siła objawiła się szczególnie w mediach społecznościowych.

W głosach kontestujących przyjmowanie Komunii św. na rękę dominowała narracja oskarżająca osoby propagujące czy przyjmujące tę formę zalecaną przez polskich biskupów w dobie pandemii koronawirusa, jako bezpieczną dla szafarza i *communiantes*, o herezję czy profanację Najświętszego Sakramentu. Argumentacji na poparcie takiej tezy doszukiwano się w niepotwierdzonych przez Kościoł objawieniach prywatnych. Treści osobistych przesłań Maryi, które otrzymała Gisella Cardia w Trevignano Romano⁶, próbowano wiązać z obecną epidemią oraz innymi dramatycznymi wydarzeniami, jakie miały miejsce w ostatnich latach. W ten sposób wątek głębokiego smutku Maryi z powodu postępowania współczesnego Kościoła, przewijający się od kilku lat we wspomnianych objawieniach, połączono z sytuacją utrudnionego dostępu do liturgii z powodu zamknięcia kościołów tam, gdzie rozprzestrzeniła się pandemia. Bazując na wspomnianych objawieniach maryjnych oraz eksponując motywy apokaliptyczne w nich zawarte, formułowano oskarżenia w stronę duchownych

⁵ Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych dniach. 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 35–36. Prawo wiernego do przyjęcia według uznania Komunii św. do ust zostało potwierdzone zarówno w Ogólnym wprowadzeniu do Mszału rzymskiego, jak i w Instrukcji *Redemptionis sacramentum*. Por. Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski. 2006. Poznań: Pallottinum, nr 161 [dalej: OWMR]; Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2004. Instrukcja *Redemptionis sacramentum* (25.03.2004). Poznań: Pallottinum, nr 92.

⁶ Por. Ferdinando Carignani. 2020. *W drodze z Maryją. Objawienia w Trevignano Romano i mistyczna Gisella Cardia*. Tłum. Katarzyna Górecka. Kraków: Wydawnictwo Esprit; Ferdinando Carignani. 2020. *Świadectwa miłości Maryi. Przesłania z Trevignano Romano*. Tłum. Katarzyna Górecka. Kraków: Wydawnictwo Esprit. Zob. także: Flavio Ubodi. 2021. *Osuszę wasze łzy. Przesłania z Trevignano Romano*. Tłum. Anna Kot. Kraków: Wydawnictwo Esprit.

zachęcających wiernych do przyjmowania Komunii św. na rękę, zarzucając im brak rozeznania duszpasterskiego oraz bagatelizowanie czci należnej Najświętszemu Sakramentowi⁷. Na szkodliwość tego rodzaju postulatów wysuwanych przez pseudo-religijnych interpretatorów zwrócono uwagę w nocie Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski. W dokumencie tym przestrzega się przed propagowaniem fałszywej historiozofii oraz powoływaniem na prywatne pseudoobjawienia⁸. Pomijamy w tym momencie kwestię samej autentyczności objawień prywatnych, jakie mają miejsce w Trevignano Romano, gdyż ich ocena oraz ewentualne potwierdzenie leży w zakresie kompetencji biskupa diecezjalnego. Proces weryfikacji objawień prywatnych zakłada bowiem gruntowne ich przebadanie w oparciu o katalog kryteriów, który pozwala odróżnić objawienia autentyczne od pozornych i fałszywych⁹. Jednak sam fakt absolutyzowania tychże objawień czy dopatrywania się ścisłej relacji przyczynowo-skutkowej pomiędzy niektórymi przesłaniami Maryi dotyczącymi całego świata zagrożonego różnymi tragediami a obecną pandemią koronawirusa oraz traktowanie w tej ostatniej w kategoriach kary Bożej oraz urzeczywistnienia się prorocत्व wydaje się działaniem dalece nieuzasadnionym. W konsekwencji może ono prowadzić do negatywnego zjawiska sztucznego wywoływania lęku, a nawet do deformacji biblijnego obrazu Boga Ojca miłosierdzia oraz stygmatyzowania czy obwiniania całych grup ludzkich za zło pandemii¹⁰.

Podobną, błędną już w samych założeniach metodologiczno-teologicznych, narrację obserwuje się w przypadku wielu wiernych w sposób bezkrytyczny i niepoprawny interpretujących teksty takich mistyków, jak np. bł. Katarzyna Emmerich czy Maria Simma, którzy uważają je za ważniejsze od współczesnego nauczania Kościoła.

⁷ Zob. Czy Maryja ostrzegła przed epidemią? Przesłanie z Trevignano (05.05.2021) <https://www.fronda.pl/a/czy-maryja-ostrzegala-przed-epidemia-przeslanie-z-trevignano,141775.html>.

⁸ Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa *Jezus żyje i chce być żył* (31.03.2020). 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 47.

⁹ Kongregacja Nauki Wiary. 2012. „Normy postępowania w rozpoznawaniu domniemyanych objawień i przesłań (Normae de modo procedendi in diudicandis praesumptis apparitionibus ac revelationibus). OsRomPol 7–8: 57–59. Ks. Mateusz Potoczny zauważa, iż istnieją różne podziały kryteriów teologicznych stosowanych przy ocenie autentyczności objawień prywatnych. Najogólniej jednak można podzielić je na negatywne i pozytywne. Występowanie w badanym wydarzeniu znaków negatywnych podważa prawdziwość objawień i stanowi podstawę do ich odrzucenia. Objawienia, które stoją w sprzeczności do depozytu wiary bądź ten depozyt wypaczają czy też zawierają treści dotyczące rzekomych terminów końca świata bądź rejonów, które w najbliższym czasie dotkną kataklizm, nie mogą być uznane przez Kościół za autentyczne. Por. Mateusz Potoczny. 2018. „Objawienia prywatne. Ich rola w życiu Kościoła i proces teologicznej weryfikacji”. *Studia Włocławskie* 20: 335.

¹⁰ Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa *Jezus żyje i chce być żył*. 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 47.

Często autorami błędnych poglądów teologicznych związanych z tym, co jest najświętsze w Kościele, czyli Eucharystią i Ciałem Pańskim, są sami duchowni i teolodzy. Lubelski prezbiter i pracownik naukowy KUL, ks. prof. Tadeusz Guz, odnosząc się do stanowiska ministra Łukasza Szumowskiego na temat udzielania Komunii św. na rękę, w programie „Rozmowy niedokończone” TV Trwam przekonywał, że „Msza Święta jest świętym aktem, a zatem nie jest miejscem, przestrzenią i czasem rozprzestrzeniania się wirusów, tylko przychodzenia Pana Boga”. Z kolei na łamach „Naszego Dziennika” ks. prof. Guz dalej kontynuował rozwijanie swojej błędnej narracji: „w porządku wiary i łaski nie musimy się w ogóle obawiać, że Najświętszy Sakrament i konsekrowane dłonie kapłana staną się przyczyną czyjeś zarażenia”¹¹. Tego rodzaju twierdzenia nie tylko wydają się absurdalne, ale pozostają w sprzeczności z nauczaniem i praktyką Kościoła katolickiego oraz w jakimś stopniu przyczyniają się do deformacji depozytu wiary, wprowadzając zamęt w świadomości wiernych. Podczas przeistoczenia następuje przemiana substancji (istoty), ale pozostają przypadłości: „Eucharystyczna obecność Chrystusa zaczyna się w chwili konsekracji i trwa, dopóki trwają postacie eucharystyczne”¹². Nie wolno zatem ignorować w doktrynie o Eucharystii aspektu materialnego¹³. Duszpasterze są zobowiązani do troski o to, by konsekrować tylko świeżo upieczone hostie. Nie powinno się też konsekrowanego chleba przechowywać tak długo, aż zacznie się psuć czy też całkowicie ulegnie zepsuciu. Przepisy liturgiczne domagają się częstej renowacji Hostii, aby nie dopuścić do jej degradacji w wyniku naturalnych procesów. Byłoby to równoznaczne z zaprzestaniem obecności Chrystusa w zepsutym chlebie. Nieroztropność w tej materii można rozpatrywać w kategoriach grzechu ciężkiego kapłana, który w odpowiednim czasie nie dopełnił ciężącego na nim obowiązku¹⁴.

Poglądy ks. Guza obnażają również jego wypaczone pojmowanie natury kapłańskiej posługi. Z gruntu fałszywe jest przypisywanie jakichś nadzwyczajnych właściwości namaszczonej dłoni, tak jakby obrzęd objaśniający,

¹¹ Por. Dominika Frydrych. 2020. „Podczas mszy nie zarazisz się koronawirusem, ręce księdza nie przenoszą zarazków. Heretyckie rewelacje ks. prof. Guza” (02.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/podczas-mszy-nie-zarazisz-sie-koronawirusem-rece-ksiedza-nie-przenosza-zarazkow-heretyckie-rewelacje-ks-prof-guza,821055>. Zob. także: „Kuria lubelska: Wypowiedzi ks. Guza sprzeczne z dokumentami i decyzjami episkopatu” (02.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/kuria-lubelska-wypowiedzi-ks-guza-stoja-w-jaskrawej-sprzeczności-z-dokumentami-i-decyzjami-episkopatu,828210>.

¹² KKK, nr 1377.

¹³ Por. Przemysław Sawa. 2020. Duszpasterstwo w Polsce w czasie epidemii: mocne i słabe strony, wyzwania i nadzieje. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 85.

¹⁴ Por. Marian Pastuszko. 1997. *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*. Kielce: Wydawnictwo Jedność, 348–349.

jakim jest namaszczenie dłoni prezbitera w liturgii święceń, w cudowny sposób chronił je przed przenoszeniem patogenów. W optyce ks. Guza zarówno Najświętszy Sakrament, jak i konsekrowane dłonie kapłańskie wyjęte są spod działania praw natury i nie mogą stać się pasem transmisyjnym dla wirusów¹⁵. Dobrze się stało, iż Kuria Metropolitalna Lubelska szybko zareagowała na błędne wypowiedzi ks. prof. Tadeusza Guza, odcinając się od tych opinii, sprzecznych z nauczaniem Kościoła o przeistoczeniu i zdrowym rozsądkiem¹⁶. Pomimo wcześniejszych oświadczeń przełożonych ks. prof. Tadeusz Guz nie skorygował swoich błędnych poglądów ani nie przestał kwestionować państwowych obostrzeń sanitarnych związanych z pandemią Covid-19, a także dotyczących szczepień przeciwko tej chorobie. W związku z tym faktem, w ostatnim czasie zostało opublikowane wspólne oświadczenie Kurii Metropolitalnej Lubelskiej i KUL-u w sprawie wypowiedzi tego kapłana i wykładowcy. Autorzy oświadczenia z naciskiem podkreślają, iż „wykorzystywanie autorytetu kapłana oraz profesora do promowania postaw stanowiących zagrożenie dla życia i zdrowia w obliczu pandemii jest nadużyciem i należy je traktować jako naganne i skrajnie nieodpowiedzialne”¹⁷.

W ten nurt błędnych poglądów na temat Eucharystii propagowanych przez kręgi negujące Komunię św. na rękę wpisuje się ze swoim wypowiedziami za pośrednictwem mediów społecznościowych Jan Paweł Lenga MIC – emerytowany biskup Karagandy, współpracujący z dr. Stanisławem Krajskim, prowadzącym własny program internetowy¹⁸. Hierarcha oskarża biskupów i polskich księży o fałszywą nadgorliwość w zachęcaniu wiernych do przyjmowania Komunii św. na rękę w dobie pandemii, strasząc ich karą piekła za udzielanie Komunii św. na rękę. Jego zdaniem taka postawa jest „łamaniem sumienia” wiernych oraz przejawem utracenia poczucia *sacrum*, brakiem szacunku dla Jezusa eucharystycznego¹⁹. Tego rodzaju poglądy zyskują wielu zwolenników i wprowadzają poważny zamęt do świadomości wiernych, zwłaszcza kiedy głosi je biskup, który z natury powierzonej mu po-

¹⁵ Por. Henryk Sławiński. 2020. Fantazja duszpasterska i epidemia SARS-CoV-2 jako szansa doprecyzowania prawd teologicznych. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 111–113.

¹⁶ „Kuria lubelska: Wypowiedzi ks. Guza sprzeczne z nauką katolicką i rozsądkiem” (02.06.2021). <https://ekai.pl/wypowiedzi-ks-guza-sprzeczne-z-nauka-katolicka-i-rozsadkiem/>.

¹⁷ Adam Jaszcz, Monika Stojowska. 2021. „Wspólne oświadczenie kurii lubelskiej i KUL ws. ks. prof. Guza” (02.06.2021) <https://www.ekai.pl/wspolne-oswiadczenie-kurii-lubelskiej-i-kul-ws-ks-prof-guza/>.

¹⁸ Sawa. 2020. *Duszpasterstwo w Polsce w czasie epidemii*, 94.

¹⁹ Por. Wojciech Cejrowski. Arcybiskup Jan Paweł Lenga o Komunii Św. „na rękę” i OSTRO o hierarchach, którzy porzucili wiernych w potrzebie – fragmenty wywiadu z arcybiskupem Janem Pawłem Lengą (04.06.2021) <https://www.youtube.com/watch?v=CXa8FqCxDq8>.

sługi powinien być stróżem zdrowej doktryny wiary w Kościele oraz zwornikiem jedności z następcą św. Piotra. W tym przypadku abp Lenga, krytycznie wypowiadając się na temat Kościoła posoborowego, podważając prawomocność wyboru papieża Franciszka i jego nauczanie, staje się niejako promotorem mentalności sekciarskiej, odrywającej ludzi od wiary katolickiej i komunii z Piotrem, co w konsekwencji prowadzi do pogłębiania podziałów w Kościele. Na niebezpieczeństwa związane z tego rodzaju postawą i podejściem do faktu pandemii zwraca uwagę Komisja Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski we wspomnianej nocy, pisząc o szkodliwości, jaką pociąga za sobą ignorancja, marginalizacja nauczania Kościoła bądź otwarte jego kwestionowanie²⁰.

W kontekście sporów wokół Komunii św. na rękę, jakie rozwinęły się w Kościele w Polsce w czasie pandemii Covid-19, trzeba także wspomnieć o ogólnopolskiej akcji „STOP Komunii Świętej na rękę”, jaką zainicjowało Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Księdza Piotra Skargi, kierując się rzekomą troską świeckich środowisk katolickich o oddawanie należnej czci Najświętszemu Sakramentowi Ciała i Krwi Pańskiej. Inicjatorzy akcji uzasadniają zabranie głosu na forum publicznym swoim głębokim zaniepokojeniem eksperymentem prowadzącym do podawania wiernym Komunii św. na rękę ze względu na ochronę ich zdrowia²¹. Warto przy okazji zauważyć, iż Stowarzyszenie Kultury Chrześcijańskiej im. Księdza Piotra Skargi jest organizacją prywatną, założoną przez osoby świeckie, niepowiązaną instytucjonalnie z Kościołem katolickim, działającą na własną odpowiedzialność²². Pomysłodawcy akcji podważają obowiązujące przepisy sanitarno-epidemiologiczne, powołując się na opinie grupy 21 lekarzy z Austrii oraz Stowarzyszenia Lekarzy Katolickich we Włoszech wysuwających tezę, że podawania Komunii św. do ust jest bezpieczniejsze ze względów sanitarnych. W celu upowszechniania swojego protestu wobec Komunii św. na rękę organizatorzy przygotowali specjalną grafikę, na której znajdują się brudne ręce oraz Ciało i Krew Pańska²³.

²⁰ Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa *Jeżus żyje i chce być żył*. 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii*. Red. Bartoszek, Chromy, Piechaczek, 47.

²¹ Oświadczenie Stowarzyszenia Kultury Chrześcijańskiej im. Księdza Piotra Skargi w sprawie akcji informacyjnej „STOP Komunii Świętej na rękę” (19.05.2021) <https://www.piotrskarga.pl/oswiadczenie-stowarzyszenia-kultury-chrzescijanskiej-im--ksiedza-piotra-skargi-w-sprawie-akcji-informacyjnej-stop-komunii-swietej-na-reke-,15455,i.html>.

²² Komunikat Kurii Krakowskiej w sprawie Stowarzyszenia im ks. Piotr Skargi. Nr 507/2008 (04.06.2021) <https://diecezja.waw.pl/1094>.

²³ Kontrowersyjna akcja „STOP Komunii świętej na rękę”. Są pierwsze komentarze (04.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/kontrowersyjna-akcja-stop-komunii-swietej-na-reke-sa-pierwsze-komentarze,1006332>.

2. Sposoby przyjmowania Komunii św. w ujęciu historycznym

Na przestrzeni dziejów Kościoła nigdy nie było jednolitego sposobu przyjmowania Komunii św., nawet w obrębie jednego obrządku. Historia liturgii wskazuje zatem na różnorodność w tej materii²⁴. W pierwszym tysiącleciu chrześcijaństwa przyjmowanie Komunii św. na rękę stało się dominującą formą. Według Martina Kunzlera ta forma przyjęcia Ciała Pańskiego „stanowi bezsporny sposób starożytnego komunikowania”²⁵. Chleb eucharystyczny w starożytności chrześcijańskiej przyjmowano na rękę, a następnie pito z kielicha wino. Wierni przyjmowali oddzielnie Chleb eucharystyczny i Wino²⁶.

Informację o sposobie przyjmowania Komunii św. w starożytności chrześcijańskiej podaje inskrypcja Pektoriusza z Autun, stanowiąca kompilację fragmentów pochodzących z II–IV w.: „Przyjmij pokarm słodki jak miód, Zbawiciela świętych, spożywaj rybę, którą trzymasz w dłoniach”²⁷. Zdaniem Rafała Zarzecznego autor epitafium nawiązuje w tym fragmencie do zwyczajnego dla starożytności chrześcijańskiej sposobu przyjmowania Komunii św. na rękę²⁸, a znak ryby symbolizuje tutaj święty pokarm chrześcijan, czyli Eucharystię²⁹.

Cyryl Jerozolimski, prezentując neofitom strukturę oraz symbolikę poszczególnych obrzędów w celebracji Eucharystii, podaje wskazania natury praktycznej i porządkowej. Szczegółowo omawia m.in. sposób przyjęcia Komunii św. na rękę: „Podchodząc nie wyciągaj płasko ręki i nie rozłączaj palców. Podstaw dłoń lewą pod prawą niby tron, gdyż masz przyjąć Króla: do wklęsłej dłoni przyjmij Ciało Chrystusa i powiedz: Amen. Uświęć też ostrożnie oczy swoje przez zetknięcie ich ze świętym Ciałem, bacząc, byś zeń nic nie uronił. To bowiem, co by spadło na ziemię, byłoby utratą jakby części twych członków. Bo czyż nie niósłbyś złotych ziarenek z największą uwagą, by ci żadne nie zginęło

²⁴ Sobeczko.2015. Komunia święta na rękę, 563–564.

²⁵ Martin Kunzler. 1999. *Liturgia Kościoła*. Tłum. Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum, 391.

²⁶ Synodi et collectiones legum. T. 2: Constitutiones apostolorum. 2007. Tłum. Stanisław Kalinkowski, Agnieszka Caba. Układ i opracowanie: Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM, VIII: 13, 15.

²⁷ Rafał Zarzeczny. 2004. Ryba jako symbol eucharystyczny w literaturze, ikonografii i epigrafice wczesnochrześcijańskiej. W *Studia Antiquitatis Christianae*. T. 17: *Kościół, świat i zbawienie we wczesnym chrześcijaństwie*. Red. Józef Naumowicz, 246. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

²⁸ Zarzeczny. 2004. Ryba jako symbol eucharystyczny, 250. Na podstawie tej samej inskrypcji Paweł Wygalałak dochodzi do konkluzji, iż w II w. wierni przyjmują Komunię na rękę. Por. Paweł Wygalałak. 2011. „Sposoby udzielania Komunii św. w starożytnych wspólnotach chrześcijańskich. Nauczanie Ojców Kościoła i wskazania synodalne (II – VIII w.)”. *Teologia Praktyczna* 12: 219.

²⁹ Zarzeczny. 2004. Ryba jako symbol eucharystyczny, 248.

i byś nie poniósł szkody? Tym bardziej zatem winienes uważać, żebyś nawet okruszyny nie zgubił z tego, co jest o wiele droższe od złota i innych szlachetnych kamieni”³⁰.

W tekście tym Cyryl w sposób głęboko teologiczny i obrazowy wzywa wiernych do głębokiej czci w fizycznym kontakcie z sakramentalnymi postaciami, ale także zaświadcza o powszechności praktyki przyjmowania Komunii św. na stojąco i bezpośrednio na rękę³¹. Nie chodzi tu tylko o ukazanie samej „techniki” sprawnego komunikowania, ale o symbolikę tego obrzędu. Już w samym sposobie ułożenia dłoni komunikującego objawia się jego wiara w królewską godność Wcielonego Syna Bożego. Dlatego wierny układa dłonie tak, aby stały się one tronem dla świętego pokarmu, gdyż przyjmuje w Komunii św. Chrystusa – Króla³². Mistagogia Cyryla Jerozolimskiego w swojej konkretności i głębi wydaje się wciąż bardzo aktualna³³ i może być w pełni wykorzystana także w dzisiejszej katechezie. Odzwierciedleniem tej prawdy są listy pasterskie polskich biskupów z czasu pandemii. Odwołując się do katechez mistagogicznych Cyryla Jerozolimskiego, pasterze Kościoła w Polsce zachęcają wiernych do przyjmowania Komunii św. na rękę, objaśniając, jak należy to prawidłowo czynić. Abp Grzegorz Ryś, metropolita łódzki, w liście pasterskim z 14 marca 2020 r. wyjaśnia, powołując się na Ojców Kościoła, iż krzyż z dłoni stanowi prawdziwy tron dla Jezusa: „Jezus za swego życia nie znał i nie chciał znać (!), innego tronu jak tylko Krzyż”³⁴.

Bazyli Wielki († 379) w liście z ok. 372 r. adresowanym do patrycjuszki Cezarei, podejmując kwestię sposobu przyjmowania Komunii św., kładzie nacisk na konieczność wyznania wiary w Eucharystię jako pokarm na życie wieczne oraz potwierdza zwyczaj przyjmowania Komunii św. nie tylko „na rękę”, ale w przypadku braku kapłana lub diakona nawet „z własnych rąk”: „Gdy zaś w czasie prześladowania jest ktoś zmuszony z braku kapłana lub diakona wziąć Komunię własną ręką, to nie jest grzechem i nie potrzebuje tego udowodniać, albowiem potwierdza to długotrwały

³⁰ Cyryl Jerozolimski. 1965. *Katecheza o Mszy Świętej (Mistagogiczna V)*. Tłum. Wojciech Kania. W *Antologia literatury patrystycznej*. Oprac. Andrzej Bober, 126–127. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, nr 21.

³¹ Helmut J. Sobeczko. 2002. *Znaczenie mistagogicznych katechez o Eucharystii Cyryla Jerozolimskiego dla współczesnej refleksji teologicznej i praktyki liturgicznej*. W *Ante Deum stantes*. Red. Stefan Koperek, Robert Tyrała, 231. Kraków: Wydawnictwo UNUM.

³² Wygralak. 2011. „Sposoby udzielania Komunii św. w starożytnych wspólnotach chrześcijańskich”, 220.

³³ Cesare Giraudo. 2019. *Traktat o Eucharystii. Wprowadzenie w misterium*. Tłum. Wiesław Szymona. Kraków: Wydawnictwo M, 581.

³⁴ Grzegorz Ryś. 2020. „List Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego w związku z rozszerzającą się pandemią koronawirusa (14.03.2020)”. *Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie* 94 (3): 141.

zwyczaj oparty na samych faktach”³⁵. W *Liście 93*. biskupa z Cezarei odnaleźć można ślady starożytnej praktyki przechowywania Eucharystii w domach w celu jej osobistego użycia: „W Aleksandrii i w Egipcie ma w swoim domu Komunię każdy, nawet po największej części również i świeccy, i udziela jej sobie, kiedy chce”³⁶.

Do kwestii techniki przyjmowania Komunii św. na rękę nawiązuje także Teodor z Mopsuestii. Każdy, kto przyjmuje sakrament Eucharystii, powinien zbliżyć się ze spuszczonej oczami oraz wyciągniętymi dłońmi. Jednocześnie zobowiązany jest wyrazić swoją adorację słowami, ponieważ ma przyjąć Ciało Króla³⁷.

Udzielanie Komunii św. „na rękę” stanowiło powszechną praktykę w starożytności chrześcijańskiej. W kontekście obecnych teologicznych sporów i starć pomiędzy obrońcami tradycyjnej formy przyjmowania Komunii św. do ust a osobami preferującymi – zwłaszcza w dobie pandemii – przyjmowanie Eucharystii „na rękę”, warto zwrócić uwagę na mądrość i roztropność w podejściu do sposobu przyjmowania Eucharystii, jaki dominował w czasach Ojców Kościoła. Nie koncentrowano się wówczas na samej technice ułożenia dłoni podczas przyjmowania Komunii św., ale akcentowano przede wszystkim duchowe przeżycie tego istotnego dla wiernych momentu. Dowodem na rozwijanie wśród wiernych szacunku dla Najświętszej Eucharystii było przywiązywanie wielkiej wagi do zachowania ostrożności przy przyjmowaniu Komunii św., aby nawet najmniejsza cząstka świętych postaci nie upadła na ziemię.

W kontekście rozważań nad sposobem przyjmowania Komunii św. w pierwszym tysiącleciu warto zwrócić także uwagę na przepisy nakazujące udzielanie Komunii św. kobietom nie bezpośrednio na rękę, ale na specjalnie do tego celu przeznaczoną płócienną chustę, tzw. *dominicale*. Taka norma znalazła się w kanonach synodu w Auxerre (585). Kobiety przystępujące do Komunii św. zobowiązano do posiadania własnego *dominicale*. Nie dotykając gołą dłonią Komunii, lecz biorąc Ciało Pańskie przez chustę, wkładały je do ust. Trzeba zauważyć, że nie było to zupełnie *novum*, gdyż już wcześniej o tego rodzaju praktyce wspominał Cezary z Arles (470–542)³⁸.

³⁵ Marek Starowieyski. Wybór i oprac. 2014. *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła uczącej o Eucharystii* (Biblioteka Ojców Kościoła). Kraków: Wydawnictwo M, 281.

³⁶ Starowieyski. 2014. *Eucharystia pierwszych chrześcijan*, 281. Na ten temat por. Johannes Quasten. 1980. *Patrologia*. T. 2: *Dal Concilio di Nicea a quello di Calcedonia*. Torino: Editrice Marietti, 236.

³⁷ Por. Adolf Rükler. 1933. *Ritus Baptismi et Missae, quem descripsit Theodorus ep. Mopsuestenus in sermonibus catecheticis* (Opuscula et Textus. Liturgy, 2). Münster, 36. Cyt. za: Joseph Andreas Jungmann. 2004. *Missarum Sollemnia. Origini, liturgia, storia e teologia della Messa romana (edizione anastatica)*. Milano: Ancora Editrice, 284, przypis 30.

³⁸ Por. Mario Righetti. 2005. *Storia liturgica*. T. 3: *La messa*. Milano: Editrice Ancora, 514–515.

Według Mario Righetiego praktyka udzielania Komunii św. na rękę trwała do około IX w.³⁹ *Ordo IX* zawiera rubrykę we Mszy biskupiej informującą o tym, iż biskup udziela Komunii św. do rąk prezbiterom⁴⁰. Z kolei w *Ordo X* czytamy, że w ten sam sposób podaje się Ciało Chrystusa diakonom⁴¹, ale subdiakonom udziela się Komunii św. do ust⁴². Ten ostatni sposób komunikowania najprawdopodobniej w tamtym czasie objął swoich zasięgiem także wiernych świeckich⁴³.

Na okładce Sakramentarza Drogo z Metz († 853) w całym cyklu plakiet z kości słoniowej zdobiących okucie tej księgi, składających się na przedstawienie różnych akcji liturgicznych, które wykonuje się w czasie Mszy, znajduje się jeszcze scena prezentująca udzielanie Komunii św. na rękę. Widać na niej Eucharystię złożoną na rękę komunikującego⁴⁴.

W IX w. nastąpiło przejście od Komunii na rękę do Komunii przyjmowanej bezpośrednio do ust. Dla obszaru galijsko-frankońskiego kwestię formy komunikowania rozstrzygnięto na synodzie w Rouen z 878 r., gdzie zakazano udzielania Komunii św. na rękę wiernym świeckim, zarówno mężczyznom, jak i kobietom, nakazując przyjmowanie Ciała Pańskiego do ust⁴⁵. Wydaje się, iż jedną z przyczyn był szczególny status, jakim cieszyli się kapłani w czasach Karolingów. Uważano wówczas, że prezbiter, któremu podczas liturgii święceń namaszczano dłonie, był obdarzony specjalną mocą przemiany chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa i tylko jemu przysługiwał przywilej dotykania postaci eucharystycznych na mocy szczególnej więzi łączącej go z Bogiem⁴⁶. Na wprowadzenie modyfikacji w tej materii wpływ miało także przejście na chleb niekwaszony i małe hostie⁴⁷.

³⁹ Por. Righetti. 2005. *Storia liturgica*. T. 3: *La messa*, 515.

⁴⁰ *Ordo IX*. 1948. W *Les Ordines Romani du haut moyen age*. T. 2 : *Les Textes (Ordines I-XIII)*. Red. Michel Andrieu, 335. Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense Administration, nr 42: *Accedentes quoque presbiteri communicent, quibus episcopus donet sacrosanctum corpus in manus, eantque ad sinistrum cornu altaris, osculentque illuc et communicent*.

⁴¹ *Ordo X*. 1948. W *Les Ordines Romani*, 361, nr 59: *Presbiteri ergo et diaconi, osculando episcopum, corpus Christi ab eo minibus accipient, in sinistra parte altaris communicaturi*.

⁴² *Ordo X*. 1948. W *Les Ordines Romani*, nr 60: *Subdiaconi autem, osculando manum episcopi, ore accipient corpus Christi ab eo*.

⁴³ Vincenzo Raffa. 2003. *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica. NUOVA EDIZIONE ampiamente riveduta e aggiornata secondo l'editio typica tertia del Messale Romano*. Roma: CLV-Edizioni Liturgiche, 567.

⁴⁴ Righetti. 2005. *Storia liturgica*. T. 3: *La messa*, 515.

⁴⁵ Concilium Rothomagense, can. 2. W Johannes Dominicus Mansi. 1764. *Concilium nova et amplissima collection*. T. 10. Florentiae: Expensis Antonii Zatta Veneti, 1199–1200. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k515923/f611.item#>.

⁴⁶ Godefridus J.C. Snoek. 1995. *Medieval piety from relics to the Eucharist. A process of mutual interaction*. Leiden – New York – Köln: E.J. Brill, 38–39.

⁴⁷ Por. Bogusław Nadolski. 2011. *Liturgika*. T. 4: *Eucharystia*. Poznań: Pallottinum, 350.

Od XII w. rozpoczyna się stopniowy proces rezygnacji z udzielania Komunii św. pod dwiema postaciami. Komunii św. udziela się tylko pod postacią Chleba, pomijając podawanie wiernym kielicha z Krwią Pańską. Rozwój historii dogmatów – według opinii Jungmanna – prowadzi do jasnego przekonania, że cały Chrystus jest obecny pod każdą z postaci eucharystycznych. W tym należy widzieć zasadniczą przyczynę przyjęcia takiego rozwiązania⁴⁸.

Instrukcja Kongregacji Kultu Bożego *Memoriale Domini* z 29 maja 1969 r. otworzyła możliwość powrotu do zwyczaju przyjmowania Komunii św. na rękę, pozostawiając jednak wprowadzenie tej praktyki rozstrzygnięciem poszczególnych Konferencji Episkopatów, które po dokładnym zbadaniu i przedyskutowaniu sprawy przystąpią do tajnego głosowania. Konferencja Episkopatu ma prawo zaaprobować nową formę przyjmowania pokarmu eucharystycznego pod warunkiem uzyskania większości dwóch trzech głosów jej członków. Decyzja Konferencji musi uzyskać zatwierdzenie ze strony Stolicy Apostolskiej w formie indultu⁴⁹. W liście dołączonym do Instrukcji podano normy, warunki oraz obrzęd nowego sposobu udzielania Komunii św., zastrzegając, iż nie może być on narzucony w sposób wykluczający tradycyjną formę. Każdemu wiernemu, także tam, gdzie wprowadzono nową formę „komunikowania”, należy zatem zagwarantować możliwość przyjęcia Komunii św. bezpośrednio na język. W ten sposób potwierdzono podwójny sposób udzielania Komunii św. – do ust albo na rękę, który bez trudu może współistnieć w ramach tej samej czynności liturgicznej. W liście podkreśla się ponadto, iż wprowadzenie zmian w tej materii nie powinno stać się okazją do podziałów wśród wiernych. Niezgoda na tym tle byłaby zaprzeczeniem samej istoty Eucharystii, będącej źródłem i przyczyną jedności eklezjalnej. Z tego też względu nową praktykę należy wprowadzać stopniowo, zaczynając od uprzedniego przygotowania wiernych poprzez katechezę objaśniającą sens gestu oraz sposób jego wykonywania z należytyym szacunkiem dla sakramentu⁵⁰.

⁴⁸ Jungmann podaje także, iż zwyczaj Komunii pod jedną tylko postacią praktykowano już wcześniej, np. niemowlęta otrzymywały Komunię tylko pod postacią wina; w ten sam sposób udzielano przez krótki czas Komunii także umierającym. Natomiast w domach udzielano Komunii św. tylko pod postacią chleba. Zaniechanie tego zwyczaju w średniowieczu nie było jednak równoznaczne z całkowitą rezygnacją z Komunii św. pod postacią wina. Przy specjalnych okolicznościach Komunia kielicha nadal została podtrzymana w użyciu. Udzielano jej wiernym świeckim także w XIV w. i później, np. z okazji koronacji cesarza bądź króla czy podczas Mszy św. w kaplicy papieskiej w Niedziele Zmartwychwstania Pańskiego. Na ten temat por. Jungmann. 2004. *Missarum Sollemnia*, 289–290.

⁴⁹ Sacra Congregatio pro Cultu Divino. 1969. „Instructio *De modo Sanctam Communionem ministrandi*” (29.05.1969). Acta Apostolicae Sedis 61: 541–545.

⁵⁰ Sacra Congregatio pro Cultu Divino. 1969. „Epistula *Reverendissime*”. Acta Apostolicae Sedis 61: 546–547. Annibale Bugnini podaje informację, iż *Consilium* sprzeciwiało się publikacji obu dokumentów. *Consilium* proponowało, aby przesłać je bezpośrednio do Konferencji Episkopatów razem z indultem, jeśliby o taki proszono. Papież Paweł VI pozostał jednak nieugięty i nakazał opublikować

W Instrukcji Episkopatu Polski w związku z wydaniem nowego mszału ołtarzowego z 11 marca 1987 r. potwierdzono, iż Komunię św. wierni w Polsce powinni przyjmować wprost do ust w postawie klęczącej. Gdy przemawiają za tym okoliczności, mogą również stać⁵¹. W ostatecznej wersji dokumentów II Polski Synod Plenarny kwestię Komunii św. na rękę właściwie pominięto milczeniem⁵². W części poświęconej liturgii wyraźnie zaznaczono, iż Synod Plenarny afirmuje dotychczasowy zwyczaj komunikowania, czyli Komunię św. do ust w postawie zarówno klęczącej, jak i stojącej, dopuszczając także inne formy przyjmowania pokarmu eucharystycznego z zachowaniem najwyższej czci dla Eucharystii⁵³. We Wskazaniach Episkopatu Polski po ogłoszeniu nowego wydania Ogólnego Wprowadzenia do Mszału Rzymskiego, które zostały przyjęte na 331. Zebraniu Plenarnym Konferencji Episkopatu Polski 9 marca 2005 r., ponownie potwierdzono, że zwyczajnym sposobem przyjmowania Eucharystii jest „podanie Hostii wprost do ust”, ale dopuszczono także drugą formę, czyli przyjęcie Komunii na rękę: „Jeżeli jednak ktoś prosi o Komunię na rękę przez gest wyciągniętych dłoni, należy mu w taki sposób jej udzielić”. W celu uniknięcia niebezpieczeństwa profanacji zastrzeżono, iż wierny komunikujący w ten sposób winien spożyć Ciało Pańskie wobec szafarza. Poza tym przypomniano inne zasady obowiązujące zarówno komunikujących, jak i szafarzy Komunii św., zwłaszcza wtedy, gdy udziela się jej pod obiema postaciami: wiernym zabrania się brać samemu konsekrowanego Chleba oraz Kielicha Krwi Pańskiej, jak również nie wolno im podawać na rękę Hostii zanurzonej we Krwi Pańskiej⁵⁴.

Krótką panoramą historyczną odnośnie do sposobów przyjmowania Komunii św. na przestrzeni wieków pokazuje, iż oba sposoby – na rękę i do ust – były stosowane po równo w połowie: przez pierwsze tysiąc lat dominowało przyjmowanie Ciała Pańskiego na rękę, zaś w drugim tysiącleciu do ust. W trzecim tysiącleciu

oba dokumenty w *Acta Apostolicae Sedis*. Por. Annibale Bugnini. 2002. *Riforma liturgica (1948–1975). Nuova edizione riveduta e arricchita di note e di supplementi per una lettura analitica*. Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche, 639, przypis 67.

⁵¹ Konferencja Episkopatu Polski. 1999. Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa w związku z wydaniem nowego mszału ołtarzowego (11.03.1987). W *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966–1998)*. Opr. Czesław Krakowiak, Leszek Adamowicz. Lublin: Polihymnia, nr 27.

⁵² Por. Piotr Majer. 2000. „Normy prawno-liturgiczne o przyjmowaniu Komunii św. na rękę”. *Prawo Kanoniczne* 43 (1-2): 91.

⁵³ Por. II Polski Synod Plenarny. 2001. Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II. W *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, 206. Poznań: Pallottinum, art. 92.

⁵⁴ Konferencja Episkopatu Polski. 2006. Wskazania Episkopatu Polski. W *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego oraz Wskazania Episkopatu Polski*, 123. Poznań: Pallottinum, nr 40.

w użyciu są obie formy⁵⁵. W czasie pandemii przeciwnicy Komunii św. na rękę często odwoływali się do historycznych źródeł, traktując je w sposób wybiórczy, bez uwzględnienia całościowej perspektywy, jedynie w celu potwierdzenia swoich racji. Często motywem przewodnim w analizie i interpretacji tekstów źródłowych była chęć podważenia zasadności tej praktyki, która, jak powyżej uzasadniliśmy, ma swoje miejsce w tradycji Kościoła. Szukanie argumentów przemawiających za wyższością jednej praktyki nad drugą wydaje się błędną drogą, zaciemniającą jedynie istotę misterium Eucharystii.

3. Teologiczne argumenty za Komunią św. na rękę

Dyskusje na temat sposobu przyjmowania Eucharystii w dobie pandemii na nowo odsłaniają prawdę, iż wielu wiernym, którzy często w emocjonalny sposób włączają się w nie, „umyka z pola widzenia to, co istotne w misterium Eucharystii”⁵⁶. U samych podstaw duszpasterskich napięć i sporów leżą błędne założenia metodologiczne. Kontrowersyjne wypowiedzi, decyzje i inicjatywy niektórych teologów, jak i pewnych grup wiernych koncentrują się w swojej narracji przede wszystkim na formie obrzędu Komunii św., wrywając ją z kontekstu całej celebracji eucharystycznej i doprowadzając w ten sposób do zmiany akcentów z elementów o pierwszorzędym znaczeniu na elementy drugorzędne.

Komunia św. „pogłębia nasze zjednoczenie z Chrystusem”⁵⁷, gładzi grzechy powszednie i zachowuje od grzechów ciężkich⁵⁸, podtrzymuje i intensyfikuje życie łaską chrzcielną oraz prowadzi do wzrostu życia chrześcijańskiego⁵⁹. W obrzędzie Komunii św., w którym należy widzieć integralną część liturgii eucharystycznej, „całe Boże życie dociera do nas i udziela się w formie sakramentu”⁶⁰. W ten sposób zostajemy włączeni w dynamikę ofiary wcielonego Syna Bożego. Kiedy człowiek odrodzony w Chrystusie poprzez obmycie chrzcielne przystępuje do Komunii eucharystycznej, rzeczywistości osobowej i substancjalnej, z którą zostaje najintensywniej związany nie można rozpatrywać w kategoriach bytu statycznego, lecz

⁵⁵ Sobeczko. 2015. Komunia święta na rękę, 568.

⁵⁶ Sobeczko. 2015. Komunia święta na rękę, 570.

⁵⁷ KKK, nr 1391.

⁵⁸ KKK, nr 1393–1395, 1416.

⁵⁹ Por. KKK, nr 1392.

⁶⁰ Benedykt XVI. 2007. Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum Caritatis*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, nr 8 (dalej: S.C.).

jako rzeczywistość dynamiczno-relacyjną. Każdy z członków Mistycznego Ciała, uczestnicząc w pełni we Mszy św., karmi się i jednocześnie jednoczy się z Chrystusem, wcielonym Synem Bożym, w Jego hipostatycznym, konstytutywnym akcie całkowitego oddania siebie w ofierze Bogu Ojcu w Duchu Świętym, jako Kapłana i Ofiary. Chrystus oddaje siebie nie tylko jako „Syn”, czyli osoba pozostająca w relacji ontyczno-genetycznej z Ojcem, ale także jako osoba zakotwiczona w zbawczej relacji z ludzkością, czyli Głowa Ciała, którym jest Kościół, jako Oblubieniec, Baranek i Pasterz wstawiający się u Ojca dla odkupienia świata⁶¹. Warto zauważyć, iż gdy przyjmujemy w Komunii św. Ciało i Krew Chrystusa, dokonuje się w tym akcie sakramentalnym także transmisja Jego Ducha⁶².

Chrystus Pan uobecnia się osobowo w tym celu, abyśmy Go przyjęli. Sens obecności wcielonemu Syna Bożego w znakach pokarmu urzeczywistnia się w fakcie, że „jest On obecny jako dar dla nas”, tak że można mówić o nierozzerwalnym sprzężeniu, jakie istnieje pomiędzy zdaniami: „To jest Ciało moje” i „Bierzcie i jedzcie”. Rozwijając tę myśl, Alfons Skowronek dochodzi do konkluzji na temat celu rzeczywistej i substancjalnej obecności Chrystusa po Mszy św. w tabernakulum. Jej genezy należy upatrywać w istnieniu ludzi mogących Go spożywać pod postaciami chleba i wina. Ten kierunek przeznaczenia postaci eucharystycznych wynika z woli samego Chrystusa⁶³. W księdze liturgicznej *Komunia Święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą* podkreśla się, iż zasadniczym celem przechowywania Eucharystii poza Mszą św. jest udzielanie Wiatyku, zaś do celów drugorzędnych zalicza się: rozdawanie Komunii św. oraz adorację naszego Pana Jezusa Chrystusa obecnego w sakramencie⁶⁴.

Obrzęd Komunii św. nabiera zatem pełni swojego znaczenia na tle integralnej wizji misterium Eucharystii. Doświadczenie obecności ofiary Pańskiej, zapośredniczonej obrzędowo, przejętej przez myśl i zanikającej w historii – jak zauważa Andrea Grillo – „staje się możliwą kontynuacją tradycji eucharystycznej, choć

⁶¹ Emmanuele Rotundo. 2019. *Eucaristia, Mistero delle fede. Presenza e sacrificio in prospettiva cristologica*. Siena. Edizioni Cantagalli S.r.l., 377. Alfons Skowronek słusznie zauważa, iż spekulacji na temat: Jezus a postaci eucharystyczne, nie powinno nigdy się rozwijać *in abstracto*, czyli w separacji od komunii z Nim, zawiązującej się poprzez pożywanie darów. Eucharystia dokonuje się w Kościele. Właściwy sposób jej naświetlania – jak trafnie zauważa wspomniany teolog – „musi być z natury rzeczy podejściem eklezjologicznym”. Por. Alfons Skowronek. 1968. „Próby współczesnego ożywienia wiary eucharystycznej”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 21 (6): 353.

⁶² Jan Paweł II, kładąc nacisk na fakt, iż w Komunii św. wcielony Syn Boży przekazuje nam także swego Ducha, odwołuje się do św. Efrema, który pisze o spożywaniu Ducha Świętego w akcie komunii sakramentalnej. Por. Jan Paweł II. 2003. Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17.04.2003). Kraków: Wydawnictwo M, nr 17.

⁶³ Skowronek. 1968. „Próby współczesnego ożywienia wiary eucharystycznej”, 359.

⁶⁴ *Komunia Święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. 2016. Katowice: Księgarnia św. Jacka, nr 5.

kosztem kilku «nieciągłości», mając na względzie wielką, ale ograniczoną i ograniczającą tradycję średniowieczną i nowożytną⁶⁵. W scholastycznej teologii systematycznej biblijna i patrystyczna koncepcja typologiczna Eucharystii została bowiem zastąpiona racjonalną refleksją różnych szkół teologicznych, co doprowadziło do tego, że samo sprawowanie Eucharystii, jej celebracja zeszyły na dalszy plan, ustępując miejsca kwestiom natury doktrynalnej i praktycznej. W wyniku re-izacji sakramentu Ciała i Krwi Pańskiej sam obrzęd Komunii św. został „wyrwany” z kontekstu sprawowanej liturgii Mszy św. Logiczną konsekwencją tego faktu był postępujący zanik czynnego uczestnictwa w celebracji Eucharystii oraz w jej spożywaniu⁶⁶.

W kontekście współczesnych sporów w polskim Kościele o formę przyjmowania Komunii św. warto przywołać stanowisko kard. Josepha Ratzingera, który przed laty pisał, iż spierać się można przede wszystkim o to, co było przedmiotem zmagania Kościoła zarówno przez IX w., jak i po nim, czyli o „bojaźń serca, które pochyla się przed tajemnicą Boga, oddającego się w nasze ręce”⁶⁷. W opinii tej mamy do czynienia z właściwym ustawieniem proporcji, które w obecnej dyskusji są często zachwiane. Z gruntu fałszywe – zdaniem Ratzingera – jest toczenie batalii o taką czy inną postawę podczas Komunii św., ponieważ obydwie postawy są możliwe, a duszpasterze powinni nie lekceważyć nikogo decydującego się na wybór jednej z nich. Podejmując się odpowiedzi na trzy główne zarzuty, jakie są kierowane pod adresem oficjalnego kształtu reformy liturgii, wśród których jeden dotyczy przyjmowania Komunii na stojąco, a drugi do rąk, kard. Ratzinger odwołuje się do historii liturgii i przywołuje omawiany powyżej tekst z pism Cyryla Jerozolimskiego w celu wyjaśnienia symboliki ułożenia dłoni podczas przyjmowania Komunii św.: „Ręce człowieka tworzą krzyż, stający się tronem, na który zstępuje Król”⁶⁸. Wyciągnięta otwarta dłoń oznacza zatem dążenie człowieka do Pana, jego otwarcie na tajemnicę Bożego miłosierdzia.

Romano Guardini, rozwijając symbolikę ludzkiej ręki, dochodzi do konkluzji, iż ręka stanowi po twarzy najbardziej uduchowioną część ciała człowieka. Dzięki niej może on uzewnętrznić i odsłonić własną duszę. W tej optyce dłonie nabierają szczególnej wagi w dialogu pomiędzy człowiekiem a Bogiem, mając swój udział

⁶⁵ Andrea Grillo. 2019. *Eucaristia. Azione rituale, forme storiche, essenza sistematica* (Nuovo corso di teologia sistematica, 8). Brescia: Editrice Queriniana, 429.

⁶⁶ Sobeczko. 2015. Komunia święta na rękę, 570–571.

⁶⁷ Joseph Ratzinger. 2012. *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL, 320.

⁶⁸ Ratzinger. 2012. *Opera Omnia*, 320.

w dynamice oddania się Bogu i Jego przyjęcia w modlitwie⁶⁹. Można zatem powiedzieć, iż wyciągnięte dłonie wiernego na kształt tronu podczas przyjmowania Chrystusa w Komunii św. uczestniczą w sposób wymowny w katabatyczno-anabatycznej wymianie błogosławieństwa, jaka dokonuje się podczas celebracji eucharystycznej.

Sugestywna w tym kontekście wydaje się także wypowiedź José Aldazábala. W jego narracji dłonie stają się symbolicznym portretem wewnętrznych postaw człowieka. Są one znakiem jego działania, pracy, braterstwa. Kiedy wierny przyjmuje Komunię św. na rękę, wyraża w ten sposób pokorę wobec Bożego majestatu, ale także jest to przejaw zaufania, przyjęcia i dyspozycyjności ze strony człowieka. Zdaniem Aldazábala wyciągnięta dłoń objawia naszą wiarę oraz wewnętrzną postawę komunii. W ten sposób dłonie człowieka przyjmującego pokarm eucharystyczny stają się swoistym „osobistym ołtarzem”⁷⁰. Wyrażamy wdzięczność Panu, który dany jest nam jako „Chleb naszej pielgrzymki”⁷¹, „pokarm nieśmiertelności”, lekarstwo pozwalające nam „nie umierać, lecz żyć wiecznie w Jezusie Chrystusie”⁷².

Obrzęd Komunii św. wyraża – jak trafnie zauważa ks. Jacek Nowak – zewnętrzny przejaw duchowej celebracji Eucharystii. W czasie przygotowania darów kapłan bierze patenę z chlebem i wypowiada znamienne słowa: „owoc ziemi i pracy rąk ludzkich”. Następnie to samo czyni z kielichem napelnionym winem, mówiąc: „owoc winnego krzewu i pracy rąk ludzkich”⁷³. Chleb i wino symbolizują pracę człowieka i to, czym żyje on na co dzień. Rozwijając ten wątek, wspomniany powyżej liturgista konstatuje, iż w chlebie i winie zgromadzenie liturgiczne wyraża to wszystko, co składa Bogu w ofierze duchowej. Podczas konsekracji spełnia się prośba, o której była mowa w czasie przygotowania darów, gdyż chleb staje się dla chrześcijanina „chlebem życia”, czyli pokarmem na życie wieczne. W tym kontekście ks. Jacek Nowak wysuwa tezę, że „Chrystus potrzebuje niejako ludzkiej pracy, by móc urzeczywistnić się w Eucharystii”⁷⁴. Podczas obrzędu Komunii św. wcielony Syn Boży „przenika tego, dzięki któremu mógł znaleźć postać ukazania swojej obecności dzisiaj jako pokarmu”⁷⁵. W konclu-

⁶⁹ Por. Romano Guardini. 1991. *Znaki święte*. Tłum. Józef Birkenmajer. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Diecezjalnej, 27.

⁷⁰ Por. José Aldazábal. 2014. *Gestos y símbolos*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 147.

⁷¹ KKK, nr 1391.

⁷² KKK, nr 1405.

⁷³ *Mszal rzymski dla diecezji polskich*. 2013. Poznań: Pallottinum, 15*.

⁷⁴ Jacek Nowak. 2002. „Komunia św. na rękę”. *Liturgia Sacra* 8 (2): 285.

⁷⁵ Nowak. 2002. „Komunia św. na rękę”, 286.

zji swoich rozważań autor ten dochodzi do ciekawych wniosków. Według jego opinii gest podania Komunii na rękę pozwala lepiej zrozumieć człowiekowi potrzebę pracy. Nie chodzi tu tylko o pracę podejmowaną w celu zaspokojenia potrzeb biologicznych i fizycznych człowieka, ale przede wszystkich jego potrzeb duchowych⁷⁶. Jan Paweł II w encyklice *Laborem exercens* podkreśla, iż „w pracy ludzkiej chrześcijanin odnajduje cząstkę Chrystusowego Krzyża i przyjmuje ją w tym samym duchu odkupienia, w którym Chrystus przyjął za nas swój Krzyż. W tejsze samej pracy dzięki światłu, jakie przenika w nas z Chrystusowego Zmartwychwstania, znajdujemy zawsze przeblysłk nowego życia, nowego dobra, jakby zapowiedź nowego nieba i nowej ziemi – które właśnie poprzez trud pracy staje się udziałem człowieka i świata”⁷⁷. Dłonie wyciągnięte podczas Komunii św. wyrażają zatem prawdę o człowieku, gdyż wypisany jest na nich jego codzienny trud nie tylko mający na celu pomnażanie dóbr ziemskich, ale także zmierzający do wzrostu Królestwa Bożego. Te dłonie stają się tronem – ołtarzem dla Ciała Chrystusa, który jako wcielony Syn Boży przenika pracę i samego człowieka, nadając ostateczny sens jego wysiłkom.

Ks. Bogusław Nadolski zauważa, że współcześnie zaczyna się stosować wyrażenie „brać Komunię” czy nawet wysuwa się postulaty, aby wierni sami brali Komunię. Oczywiście nie ma podstaw w tradycji liturgicznej do promowania tego rodzaju praktyki, gdyż Komunia jest darem do przyjęcia, a w liturgii nie ma samoobsługi⁷⁸. Uwagę na tę fundamentalną sprawę w perspektywie rozumienia Eucharystii zwraca także José Aldazábal. Z jego narracji wynika, iż przyjmowanie Komunii św. na rękę to nie to samo, co przyjmowanie jej od szafarza. Przyjęcie Ciała i Krwi Pańskiej z rąk szafarza znacznie lepiej ukazuje wymiar eklezjalny Eucharystii. Obrzędu Komunii św. nie można bowiem traktować w kategoriach *self-service*. Nie ma on charakteru prywatnego, nie jest tylko celebrowaniem osobistego znaczenia daru, ale urzeczywistnieniem powszechną komuniją. W celu udokumentowania swojej narracji wspomniany autor odwołuje się do faktu, iż przez stulecia zarówno na Wschodzie jak i na Zachodzie normą było, że nawet sami kapłani koncelebrujący nie brali sami Komunii św. rękami, ale przyjmowali ją od głównego celebransa⁷⁹. Obecnie koncelebransi mają dwie możliwości: mogą jeden za drugim podchodzić przed środek ołtarza i po przyklęknieniu brać ze czcigłównego Ciała

⁷⁶ Por. Nowak. 2002. „Komunia św. na rękę”, 286.

⁷⁷ Jan Paweł II. 1995. Encyklika *Laborem exercens*. Wrocław: Tum. Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, nr 27.

⁷⁸ Por. Bogusław Nadolski. 2005. *Msza Święta*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 99–101.

⁷⁹ Aldazábal. 2014. *Gestos y símbolos*, 148.

Chrystusa i trzymając je prawą ręką, pod którą podkłada się lewą, powracać na swoje miejsce bądź też mogą pozostać na swoich miejscach, a Ciało Chrystusa brać z pateny trzymanej przez głównego celebransa lub jednego albo kilku spośród koncelebransów, którzy przed nimi przechodzą (albo kolejno podawać sobie patenę aż do ostatniego)⁸⁰.

4. Konkluzja

Na spory teologiczne wokół formy przyjmowania Komunii św. w Kościele w Polsce, które uległy ponownemu ożywieniu i intensyfikacji w trudnym czasie pandemii, należy spojrzeć konstruktywnie poprzez sformułowanie nowych postulatów dla duszpasterstwa. Przede wszystkim obnażają one słabość formacji liturgicznej zarówno duchownych, osób konsekrowanych, jak i wiernych świeckich oraz wskazują na brak należytej wiedzy teologicznej i szerokiego rozumienia Tradycji katolickiej odnośnie do Eucharystii w kluczu hermeneutyki ciągłości. Warto byłoby podjąć się przeprowadzenia w parafiach cyklu katechez mistagogicznych w celu wyjaśnienia wiernym poszczególnych obrzędów Mszy św. oraz wprowadzenia ich w znaczenie znaków zawartych w rycie. W ten sposób rozwija się „wychowanie w wierze eucharystycznej, która uzdalnia wiernych do osobistego przeżywania tego, co się celebruje”⁸¹. Dzięki temu zostaje zachowana harmonia w trójmianie: *lex credendi – lex orandi – lex vivendi*. Uczestnicząc w Eucharystii – jak zauważa bp Wacław Świerżawski – „chrześcijanie dostępują przywileju niesienia swego krzyża z krzyżem Chrystusa”⁸². W tym kontekście szczególnej wagi nabiera zadanie promowania duchowości eucharystocentrycznej w celu odbudowania w Kościele po pandemii klimatu, który przypominałby czasy Ojców Kościoła, gdzie kładziono nacisk na centralną rolę misterium Eucharystii w kształtowaniu życia chrześcijańskiego. Nie chodziłoby o archeologiczną rekonstrukcję starożytnej mistagogii, ale zastosowanie tej metody w obecnych warunkach funkcjonowania Kościoła, w którym wielu wiernych zatraciło zasadniczy sens Eucharystii będącej sakramentem jedności, dając się ponieść nurtowi teologicznych sporów o elementy drugorzędne, które często nabierają charakteru ideologicznej walki wewnątrz samej wspólnoty eklezjalnej. Pójście tą drogą odkrycia misterium Eucharystii jako

⁸⁰ OWMR, nr 242.

⁸¹ KL, nr 64.

⁸² Wacław Józef Świerżawski. 2012. Misterium Eucharystii i mistyka eucharystyczna W *Misterium Christi*. T. 3: *Msza Święta*. Red. Wacław Świerżawski, 159. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.

dynamicznego zaczynu owocującego w życiu wspólnoty uczniów-misjonarzy pozwoliłoby odkryć na nowo egzystencjalną więź pomiędzy obiektywnie sprawowaną liturgią a subiektywnie przeżywanym uczestnictwem członków zgromadzenia liturgicznego.

Bibliografia

Źródła liturgiczne i patrystyczne

- Cyryl Jerozolimski. 1965. *Katecheza o Mszy Świętej (Mistagogiczna V)*. Tłum. Wojciech Kania. W *Antologia literatury patrystycznej*. Oprac. Andrzej Bober, 123–127. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Komunia Święta i kult tajemnicy eucharystycznej poza Mszą Świętą dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. 2016. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Mszal rzymski dla diecezji polskich*. 2013. Poznań: Pallottinum.
- Les Ordines Romani du haut moyen age. T. 2 : Les Textes (Ordines I–XIII)*. Red. Michel Andrieu. Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense Administration.

Dokumenty Urzędu Nauczycielskiego Kościoła

- Benedykt XVI. 2007. Posynodalna adhortacja apostolska *Sacramentum Caritatis*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej.
- Concilium Rothomagense. W Johannes Dominicus Mansi. 1764. *Concilium nova et amplissima collection*. T. 10. Florentiae: Expensis Antonii Zatta Veneti, 1199–1206. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k515923/f611.item#>.
- Jan Paweł II. 2003. Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17.04.2003). Kraków: Wydawnictwo M.
- Jan Paweł II. 1995. Encyklika *Laborem exercens*. Wrocław: Tum. Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2004. Instrukcja *Redemptionis sacramentum* (25.03.2004). Poznań: Pallottinum.
- Kongregacja Nauki Wiary. 2012. *Normy postępowania w rozpoznawaniu domniemanych objawień i przesłań (Normae de modo procedendi in diudicandis praesumptis apparitionibus ac revelationibus)*. OsRomPol 7–8: 57–59.
- Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego oraz wskazania Episkopatu Polski*. 2006. Poznań: Pallottinum.
- Sacra Congregatio pro Cultu Divino. 1969. „*Instructio De modo Sanctam Communionem ministrandi*” (29.05.1969). *Acta Apostolicae Sedis* 61: 541–545.

Sacra Congregatio pro Cultu Divino. 1969. „Epistula *Reverendissime*”. *Acta Apostolicae Sedis* 61: 546–547.

Synodi et collectiones legum. T. 2: Constitutiones apostolorum. 2007. Tłum. Stanisław Kalinkowski, Agnieszka Caba. Układ i opracowanie: Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Dokumenty Konferencji Episkopatu Polski i polskich biskupów

Konferencja Episkopatu Polski. 1999. Instrukcja Episkopatu Polski dla duchowieństwa w związku z wydaniem nowego mszału ołtarzowego (11.03.1987). W *Dokumenty duszpastersko-liturgiczne Episkopatu Polski (1966–1998)*. Opr. Czesław Krakowiak, Leszek Adamowicz, 53–61. Lublin: Polihymnia.

Konferencja Episkopatu Polski. 2006. Wskazania Episkopatu Polski. W *Ogólne wprowadzenie do Mszału rzymskiego oraz Wskazania Episkopatu Polski*, 113–127. Poznań: Pallottinum.

Nota Komisji Nauki Wiary Konferencji Episkopatu Polski w związku z pandemią koronawirusa *Jezus żyje i chce być żył* (31.03.2020). 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 45–49. Instytut Gość Media.

II Polski Synod Plenarny. 2001. Liturgia Kościoła po Soborze Watykańskim II. W *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, 189–216. Poznań: Pallottinum.

Ryś Grzegorz. 2020. „List Arcybiskupa Metropolity Łódzkiego w związku z rozszerzającą się pandemią koronawirusa (14.03.2020)”. *Wiadomości Archidiecezjalne Łódzkie* 94 (3): 139–142.

Wskazania Prezydium Konferencji Episkopatu Polski dla biskupów odnośnie do sprawowania czynności liturgicznych w najbliższych dniach. 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 32–38. Instytut Gość Media.

Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z 12 marca 2020 r. 2020. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 29–31. Instytut Gość Media.

Literatura

Aldazábal José. 2014. *Gestos y símbolos*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica.

Bugnini Annibale. 2002. *Riforma liturgica (1948–1975). Nuova edizione riveduta e arricchita di note e di supplementi per una lettura analitica*. Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche.

Carignani Ferdinando. 2020. *Świadectwa miłości Maryi. Przesłania z Trevignano Romano*. Tłum. Katarzyna Górecka. Kraków: Wydawnictwo Esprit.

- Carignani Ferdinando. 2020. *W drodze z Maryją. Objawienia w Trevignano Romano i mistyczka Gisella Cardia*. Tłum. Katarzyna Górecka. Kraków: Wydawnictwo Esprit.
- Cejrowski Wojciech. Arcybiskup Jan Paweł Lenga o Komunii Św. „na rękę” i OSTRO o hierarchach, którzy porzucili wiernych w potrzebie – fragmenty wywiadu z arcybiskupem Janem Pawłem Lengą (04.06.2021) <https://www.youtube.com/watch?v=CXa8FqCxDq8>.
- Czy Maryja ostrzegala przed epidemia? Przesłanie z Trevignano (05.05.2021) <https://www.fronda.pl/a/czy-maryja-ostregala-przed-epidemia-przeslanie-z-trevignano,141775.html>.
- Frydrych Dominika. 2020. „Podczas mszy nie zarazisz się koronawirusem, ręce księdza nie przenoszą zarazków. Heretyckie rewelacje ks. prof. Guza” (02.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/podczas-mszy-nie-zarazisz-sie-koronawirusem-rece-ksiedza-nie-przenosza-zarazkow-heretyckie-rewelacje-ks-prof-guza,821055>.
- Giraud Cesare. 2019. *Traktat o Eucharystii. Wprowadzenie w misterium*. Tłum. Wiesław Szymona. Kraków: Wydawnictwo M.
- Grillo Andrea. 2019. *Eucaristia. Azione rituale, forme storiche, essenza sistematica* (Nuovo corso di teologia sistematica, 8). Brescia: Editrice Queriniana.
- Guardini Romano. 1991. *Znaki święte*. Tłum. Józef Birkenmajer. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Diecezjalnej.
- Jaszcz Adam, Stojowska Monika. 2021. „Wspólne oświadczenie kurii lubelskiej i KUL ws. ks. prof. Guza” (02.06.2021) <https://www.ekai.pl/wspolne-oswiadczenie-kurii-lubelskiej-i-kul-ws-ks-prof-guza/>.
- Jungmann Joseph Jungmann. 2004. *Missarum Sollemnia. Origini, liturgia, storia e teologia della Messa romana (edizione anastatica)*. Milano: Ancora Editrice.
- Komunikat Kurii Krakowskiej w sprawie Stowarzyszenia im ks. Piotr Skargi. Nr 507/2008 (04.06.2021) <https://diecezja.waw.pl/1094>.
- Kontrowersyjna akcja „STOP Komunii świętej na rękę”. Są pierwsze komentarze (04.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/kontrowersyjna-akcja-stop-komunii-swietej-na-reke-sa-pierwsze-komentarze,1006332>.
- Kunzler Martin. 1999. *Liturgia Kościoła*. Tłum. Lucjan Balter. Poznań: Pallottinum.
- Kuria lubelska: Wypowiedzi ks. Guza sprzeczne z dokumentami i decyzjami episkopatu (02.06.2021) <https://deon.pl/kosciol/kuria-lubelska-wypowiedzi-ks-guza-stoja-w-jaskrawej-sprzeczności-z-dokumentami-i-decyzjami-episkopatu,828210>.
- Majer Piotr. 2000. „Normy prawno-liturgiczne o przyjmowaniu Komunii św. na rękę”. *Prawo Kanoniczne* 43 (1–2): 79–93.
- Nadolski Bogusław. 2011. *Liturgika*. T. 4: *Eucharystia*. Poznań: Pallottinum.
- Nadolski Bogusław. 2005. *Msza Święta*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Oświadczenie Stowarzyszenia Kultury Chrześcijańskiej im. Księdza Piotra Skargi w sprawie akcji informacyjnej „STOP Komunii Świętej na rękę” (19.05.2021) <https://www.piotrskarga.pl/>

- oswiadczenie-stowarzyszenia-kultury-chrzcijanskiej-im--ksiedza-piotra-skargi-w-sprawie-
-akcji-informacyjnej-stop-komunii-swietej-na-reke-,15455,i.html.
- Pastuszko Marian. 1997. *Najświętsza Eucharystia według Kodeksu Prawa Kanonicznego Jana Pawła II*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Potoczny Mateusz. 2018. „Objawienia prywatne. Ich rola w życiu Kościoła i proces teologicznej weryfikacji”. *Studia Włocławskie* 20: 325–346.
- Quasten Johannes. 1980. *Patrologia*. T. 2: *Dal Concilio di Nicea a quello di Calcedonia*. Torino: Editrice Marietti.
- Raffa Vincenzo. 2003. *Liturgia eucaristica. Mistagogia della Messa: dalla storia e dalla teologia alla pastorale pratica. NUOVA EDIZIONE ampiamente riveduta e aggiornata secondo l'editio typica tertia del Messale Romano*. Roma: CLV-Edizioni Liturgiche.
- Ratzinger Joseph. 2012. *Opera Omnia*. T. 11: *Teologia liturgii. Sakramentalne podstawy życia chrześcijańskiego*. Tłum. Wiesław Szymona. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Righetti Mario. 2005. *Storia liturgica*. T. 3: *La messa*. Milano: Editrice Ancora.
- Rotundo Emmanuele. 2019. *Eucaristia, Mistero delle fede. Presenza e sacrificio in prospettiva cristologica*. Siena. Edizioni Cantagalli S.r.l.
- Sawa Przemysław. 2020. Duszpasterstwo w Polsce w czasie epidemii: mocne i słabe strony, wyzwania i nadzieje. W *Duszpasterstwo w czasie pandemii. Zeszyt specjalny do programu duszpasterskiego Kościoła katolickiego w Polsce na rok 2020/2021*. Red. Jan Bartoszek, Roman Chromy, Krystian Piechaczek, 81–105. Instytut Gość Media.
- Sawa Przemysław. 2020. „Wyzwania dla Kościoła w Polsce. Teologiczno-pastoralna refleksja w kontekście epidemii”. *Studia Pastoralne* 16: 15–35.
- Skowronek Alfons. 1968. „Próby współczesnego ożywienia wiary eucharystycznej”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 21 (6): 351–360.
- Snoek Godefridus J.C. 1995. *Medieval piety from relics to the Eucharist. A process of mutual interaction*. Leiden – New York – Köln: E.J. Brill.
- Sobeczko Helmut. 2015. Komunia święta na rękę. Podstawy historyczne i teologiczno-pastoralne. W Helmut Jan Sobeczko. *Servitium Liturgiae. Wybór artykułów. Księga wydana z okazji 75. rocznicy pracy naukowo-dydaktycznej ks. profesora Helmuta Jana Sobeczki* (Opolska Biblioteka Teologiczna, 153). T. 2. Red. Erwin Mateja, 563–574. Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża.
- Sobeczko Helmut. 2002. *Znaczenie mistagogicznych katechez o Eucharystii Cyryla Jerozolimskiego dla współczesnej refleksji teologicznej i praktyki liturgicznej*. W *Ante Deum stantes*. Red. Stefan Koperek, Robert Tyrała, 225–232. Kraków: Wydawnictwo UNUM.
- Starowieyski Marek. Wybór i oprac. 2014. *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Ojcowie Kościoła nauczają o Eucharystii* (Biblioteka Ojców Kościoła). Kraków: Wydawnictwo M.

- Świerzawski Waław Józef. 2012. Misterium Eucharystii i mistyka eucharystyczna W *Misterium Christi*. T. 3: *Msza Święta*. Red. Waław Świerzawski, 121–160. Zawichost – Kraków – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Wygralak Paweł. 2011. „Sposoby udzielania Komunii św. w starożytnych wspólnotach chrześcijańskich. Nauczanie Ojców Kościoła i wskazania synodalne (II–VIII w.)”. *Teologia Praktyczna* 12: 217–227.
- Ubodi Flavio. 2021. *Osuszę wasze łzy. Przesłania z Trevignano Romano*. Tłum. Anna Kot. Kraków: Wydawnictwo Esprit.
- Zarzewny Rafał. 2004. Ryba jako symbol eucharystyczny w literaturze, ikonografii i epigrafice wczesnochrześcijańskiej. W *Studia Antiquitatis Christianae*. T. 17: *Kościół, świat i zbawienie we wczesnym chrześcijaństwie*. Red. Józef Naumowicz, 245–265. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

WALDEMAR BARTOCHA, prezbiter archidiecezji łódzkiej, doktor liturgiki, adiunkt w Katedrze Teologii Liturgii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie / Presbyter of the Archdiocese of Łódź; PhD; Adjunct Professor at the Department of Theology of Liturgy at the Faculty of Theology, Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.